

**O'zbekiston Respublikasi oliy va o'rta
maxsus ta'lim vazirligi**

Farg'ona Politehnika instituti

„Qurilish” fakulteti

„O'zbekiston tarixi ” kafedrası

„Sotsiologiya” fanidan

Mustaqil ishi

Mavzu: Sotsial munosabatlar.

Bajardi:

49-12 guruh talabasi
M.Sotvoldiyeva

Raxbar:

D.Qodirova

FARG'ONA-2014

Sotsial munosabatlar.

REJA:

- 1. Sotsial munosabatlar tushunchasi, mohiyati va mazmuni.**
- 2. Sotsial munosabatlar turlari.**
 - A).Iqtisodiy va taqsimot munosabatlari**
 - B).Sotsial – sinfiy munosabatlar**
 - V).Sotsial – demografik munosabatlar**
- 3. Xulosa**

1. Sotsial munosabatlar tushunchasi, mohiyati va mazmuni.

Sotsiologiya fani tizimida sotsial munosabatlar juda muhim o‘rin tutadi. Chunki u orqali jamiyat a‘zolari bir-birlari bilan ma’lum bir muomala va ijtimoiy hamkorlikka intiladilar. Sotsiologiya dagi bu maxsus soha o‘zining o‘ta dolzarbligi va muhimligi bilan boshqa muammo va masalalardan ajralib tursada, u hali mutaxassislar tomonidan to‘liq ilmiy va sistemali ravishda o‘rganilmagan hamda ilmiy adabiyotlarda yetarli darajada yoritilmagan. Bu salbiy yo‘lning asosiy sabablaridan birinchisi, avvalo, sobiq Ittifoq falsafiy – sotsiologik adabiyotlarida bu masalaning bir yoqlama talqin qilinganligi bo‘lsa, ikkinchisi esa, ilg‘or g‘arb ijtimoiy adabiyotlarining, bu sohasi bo‘yicha to‘liq tadqiqot ma’lumotlarining bizda yo‘qligidir.

Sotsial munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning bir xususiy ko‘rinishi deb talqin qilinadi. Mavjud adabiyotlarni chuqurroq tahlil qilinadigan bo‘lsa, shunday xulosaga kelish mumkinki, yuqorida ko‘rsatilgan fikrlarda qimmatli asoslar borligini bilsa bo‘ladi.

Sotsial munosabatlar tushunchasi ko‘pgina adabiyotlarda 2 xil darajada: keng va tor ma’noda talqin qilingan. Keng ma’noda tushunish – sotsial munosabatlarni butun bir ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan tenglashtirishdir va ular orasidagi farqlarga ko‘p e’tibor bermaslik bilan bog‘liqdir.

Tor ma’noda sotsial munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning bir muhim elementi va turi deb interpretasiya qilinadi. Sotsial munosabatlar keng ma’noda quyidagicha ta’rif bilan belgilangan¹.

Sotsial munosabatlar – bu, tabiat hodisalaridan o‘laroq bo‘lib, unda ijtimoiy munosabatlarning butun bir tizimi mujassamlashgandir.

O. Kont o‘zining pozitivistik ta’limotida sotsial munosabatlar muammolarini xuddi biologik hodisalar usuli bilan o‘rganish prinsiplarini keng targ‘ib qiladi. Pozitivistik-naturalistik yo‘nalishning ashaddiy raqibi bo‘lgan fenomenologik sotsiologiya sotsial hayot va sotsial munosabatlarni bunday usulda talqin etganligi uchun O. Kont va uning izdoshlarini keskin tanqid qiladi. Naturalizmning va jiddiy kamchilik va xatoliklarini bartaraf etish uchun fenomenologik sotsiologiya, inson ongining faolligi bu muammolar yechimining asosiy omilidir, deb isbotlashga intiladi. Bu yo‘nalish vakillarining fikricha, faqatgina inson va uning tafakkuri tufayli sotsial voqelikni hamda

¹ «Умумий социология». Т.: ТошДУ, 1999, 79-бет.

sotsial munosabatlarni konstruksiyalash (yaratish) mumkin. Chunki sotsial reallik va sotsial munosabatlar insonning interpretasion faoliyati orqaligina vujudga keladi. Fenomenologik sotsiologiyaning taniqli vakillaridan biri D. Silverman yuqoridagi g'oyalarni asoslash uchun pozitivistik sotsiologiya nazariyasini tanqid qiladi.

Albatta, bu ijtimoiy fikrlar vujudga kelgandan beri ancha vaqtlar o'tdi, yangi jug'rofiy-siyosiy maqomlar paydo bo'ldi. Eng muhimi esa, totalitar tuzum barham topib, yangi davlatlar vujudga keldi, yangi jamiyatda bir partiyaviylik hukmronligi yemirildi va mustaqil suveren davlatlar barpo bo'ldilar. Endi esa jamiyatdagi jarayonlarni, jumladan, sotsial munosabatlar muammolarini keng plyuralistik prinsip orqali tadqiq qilish davri keldi. Bu tamoyil orqali, sotsial munosabatlarning muammo va vazifalarini turlicha tahlil qilish imkoniyati tug'ildi. Ushbu ijobiy imkoniyatlarning hosili sifatida respublikamizda sotsial munosabat muammolari jahon ilmiy tafakkurining harxil yo'nalish natijalari asosida tadqiq qilinayotganligini ajratib ko'rsatish mumkin.

2. Sotsial munosabatlar turlari

Sotsial birdamlik tushunchasi sotsial munosabatlar tizimida muhim o'rin tutadi. Chunki birdamlik – bu, ko'pgina ma'naviy omillarning majmuasidan tashkil topgan sotsiologik kategoriya bo'lib, u ijtimoiy hayotda faoliyat ko'satayotgan insonlarning ijtimoiy taraqqiyot masalalarini hal qilishlaridagi hamkorligi ko'rinishidir. Avvalom bor shuni ta'kidlab o'tishimiz joizki, Sotsiologiya faniga bu atama sotsial jipslashuvni bildiradigan tushuncha sifatida birinchi bo'lib O.Kont tomonidan kiritilgan edi. Bu muammoga ko'gina mutafakkilar o'zlarining keng etiborlarini qaratganlar. Ayniqsa E.Dyurkgeym, G.Spenserlar bu muammoni chuqur tahlil qilganlar, lekin ular o'z tadqiqotlarini turli xil yo'nalishlarda olib borganlar. E.Dyurkgeymning fikricha, sotsial birdamlik, bu axloqiy prinsip va oliy universal qadriyat bo'lib, u jamiyatning har bir a'zosi tomonidan tan olinadi. O.Kont va G.Spenserlarning tadqiqotlarida sotsial birdamlikning asosini iqtisodiy mafaatlar tashkil qilishi markaziy o'rinni egallaydi. G.Spenser o'zining birdamlik ta'limotida majburiy va ko'ngilli birdamlikni ajratib ko'rsatadi. Uning fikricha, kishilik jamiyati o'z rivojlanish yo'lida ikkita harbiy va sanoat davrlariga bo'linadi. Butun hayot bu yerda intizomga asoslangan. Sanoat turidagi jamiyat esa osoyishta ijtimoiy hamkorlikning erkin shakllarini ifoda etadi. Muammoning ikkita jihatga

ajratib tahlil qilinishni D.Dyurkgeymning ham ilmiy faoliyatida ko‘rish mumkin. U o‘z ta’limotini mexanik va organik birdamlikka ajratadi. Rivojlanmagan va eski jamiyatlarda hukumronlik qiladigan birdamlikni Dyurkgeym, mexanik birdamlik, deb ataydi.

Mexanik birdamlik – bu, «jamoat turidagi» birdamlik bo‘lib, u bu jamoadagi individlarning o‘xshashliklari bilan belgilanadi va ular tomonidan ijtimoiy vazifalar bir xil turda bajariladi. Jamiyatda ijtimoiy mehnatning taqsimlashishi tufayli individlar maxsus vazifalarini bajaradilar va bu xislatlar sababli jamiyat jonli organizmni eslatadi. Shu jamiyatda vujudga kelgan yangi turdagi birdamlikni Dyurkgeym, organik birdamlik, deb ataydi. Mehnatning taqsimlanishi individlarda o‘zlariga xos qobiliyatlarning rivojlanishiga omil bo‘ladi. Endi har bir individlarning o‘zi esa bir-birlariga bog‘liq bo‘ladilar va ular sotsial munosabatlarning yagona tizimi orqali birdamlik tuyg‘ulariga erishadilar.

Ko‘pgina g‘arb olimlari ijtimoiy mulkka asoslangan kooperasiyaning ser- mahsulligini inkor etib keladilar. Ularning fikricha, butun jamiyat bilan ishlab chiqarish vositalarini guruhlar mulki qilib berish kerak. Agar ishlab chiqarish vositalari ijtimoiy mulk xususiyatiga ega bo‘lsa, «ma’muriyat» xalqdan ajralib qoladi va shu sabab tufayli byurokrat boshqaruvchilar tashkiloti vujudga kelishi mumkin. O‘z-o‘zidan, tabiiyki, bu jarayonlar natijasida ishchilar o‘z mehnatlaridan mafaattorlikni his qilmaydilar.

Mazkur taxminlarning aksariyati o‘z isbotlarini topdgan. Ayniqsa, yarim mustamlakachilik davrida, bizning diyorda soxta birdamlik asosidagi kooperasiyalashtirish ko‘plab salbiy oqibatlarni keltirib chiqardi. Mehnatning ijtimoiy taqsimoti va kooperasiya niqobi ostida hududimiz xomashyo yetishtiradigan respublikaga aylandi. Jamiyatimizda tub ma’nodagi birlashma jarayoni faoliyat ko‘rsatmadi.

Prezidentimiz I. A. Karimov ta’kidlab ko‘rsatganlaridek, “O‘z-o‘zini boshqarishning xalqimiz an’analari va qadriyatlariga juda xos bo‘lgan usuli — mahallalar tizimi so‘nggi yillarda juda katta nufuzga ega bo‘lib bormoqda... Eng adolatli muhit, eng adolatli ijtimoiy sharoit, vaziyat faqat mahallada bo‘lishi mumkin. hech bir korxona, hech bir davlat idorasi yoki jamoat tashkiloti bu borada mahalla bilan tenglasha olmaydi»².

A) Iqtisodiy va taqsimot munosabatlari

² Каримов И.А. «Биздан озод ва обод Ватан қолсин». Т.2. – Т.: «Ўзбекистон», 1996, 281-бет.

Jamiyat ijtimoiy tarkibida har bir shaxs qaysi ijtimoiy guruhga va undagi hududiy, tarmoq (soha) va ijtimoiy mavqe yo'nalishiga mansubligi bilan xarakterlanadi. Bulardan tashqari yana, shaxs jinsi, yosh jihat, ommaviy ahvoli, ijtimoiy kelib chiqishi, milliy mansubligi, ma'lumoti, ilmiy darajasi kabi me'zonlar bilan ham o'rganiladi. Hozirgi bozor munosabatlariga o'tish davrining iqtisodiy qiyinchiliklari ijtimoiy guruh va ayrim shaxslar qanchalik moddiy imkoniyatga egaligi, jamg'arma mablag'i miqdori kabi tomonlarni o'rganishni ham talab etadi.

Hozirda ijtimoiy munosabatlarda jamiyatimiz uchun mutlaqo yangi bo'lgan asoslar yaratilmoqda. Xususiyl mulkchilikka asoslangan ko'p ukkladli, dunyo sari ochiq yuz tutgan iqtisodiyot paydo bo'layotir. Shuning uchun ham yangi iqtisodiy va taqsimot munosabatlari sotsiologiyasini ishlab chiqish Sotsiologiya fanining asosiy vazifalaridan biri bo'lib qolmoqda.

Hozirda mehnatning mazmunini chuqur va har jihatdan o'zgartirmay turib, jamiyatimiz ijtimoiy tarkibida sifat o'zgarishiga erishib bo'lmaydi. Buning uchun, eng avvalo, mehnatga yangicha munosabatni tarkib toptirish, yangi texnologiyani yaratish, fanni yanada taraqqiy ettirish, munosib malakali kadrlar tayyorlash, maorifni tubdan yangilash kabi kechiktirib bo'lmaydigan vazifalar amalga oshirilmog'i lozim.

Iqtisodiyot sotsiologiyasi ishlab chiqarish va mehnat jarayonini, taqsimot munosabatlari, moddiy ta'minot, aholining moddiy turmush darajasi va shu kabi jamiyatning iqtisodiy rivojlanish sohasidagi qonuniyatlarni o'rganadi.

Jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi, eng avvalo, uning iqtisodiy asoslari bilan bog'liq bo'ladi. Ijtimoiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo'lsa, ijtimoiy hayotdagi boshqa sohalarning rivojlanish darajasi ham shunga mos ravishda taraqqiy qilib boradi. Masalan, AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya, Yevrupo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanganligi va aholining turmush darajasi madaniyati, xizmat ko'rsatish sohaslarining taraqqiyotini belgilab beradi.

Iqtisodiy munosabatlarni o'rganishda asosiy e'tibor: mehnatning ijtimoiy muammolari, mehnat faoliyati va taqsimot munosabatlariga qaratiladi.

Jamiyat a'zolari tomonidan yaratilgan moddiy boyliklar ular o'rtasida qanday tarzda va qay miqdorda taqsimlanishidagi farq ijtimoiy guruhlar o'rtasidagi farqni keltirib chiqaradi. Xususiyl mulkning qonuniyl

deb e'lon qilinishi bilan jamiyatimiz ijtimoiy tarkibidagi tekischilik asta-sekin o'z o'rnini ijtimoiy mavqei jihatidan va yetishtirilayotgan moddiy ne'matlarning taqsimoti jihatidan farq qiluvchi ijtimoiy guruh va tabaqalarga bo'linishi ortib bormoqda.

Respublikaning asta-sekin bozor munosabatlariga o'tib borish davrida Prezident I. A. Karimov tomonidan belgilangan besh tamoyilga asoslangan tarzda siyosat yurgizilmoqda. Bularning birinchisi – iqtisodiyotning siyosatdan ustun bo'lishi, uni har qanday mafkuraviy tazyiqlardan ozod qilish lozimligi.

Ikkinchisi – iqtisodiyotni boshqarishda, ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida, yangi tuzum barpo etilayotganda davlat boshqaruv tizimini qo'ldan chiqarmasligi, ya'ni davlat asosiy islohotchi bo'lmog'i lozimligidir.

Uchinchisi – qonunlarga barcha baravar rioya etishini ta'minlash, ya'ni qonun ustivorligi.

To'rtinchisi – kuchli ijtimoiy siyosat yuritish.

Beshinchisi – bozor iqtisodiyotiga shoshqaloqlikka yo'l qo'ymay, bosqichma-bosqich o'tish zarurligi.

Taqsimot munosabatlari sotsiologiya predmetiga taalluqli bo'lib, uning tarkibiga ishlab chiqarish qurollari taqsimoti, jamiyat a'zolarining ishlab chiqarishning turli tarmoqlari bo'yicha joylashuvi va jamiyat tomonidan ishlab chiqarilgan moddiy ne'matlar, ishlab chiqarish qurollari va iste'mol mollari kiradi. Mohiyat e'tibori bilan taqsimot munosabatlari mavjud ishlab chiqarish munosabatlari xarakteriga mos keladi.

Alohida kishilar va ijtimoiy guruhlarining iqtisodiy, ijtimoiy va siyosiy faoliyati mohiyati taqsimot munosabatlari harakteri bilan belgilanadi. Ijtimoiy guruhlar, tabaqalar va alohida olingan kishilarning real daromadlari darajasi bu daromadlarning o'zgarishi va rivojlanishi istiqbollari ularning ijtimoiy-siyosiy pozitsiyalarini belgilaydi.

Sovet tuzumi davrida ijtimoiy guruhlarining moddiy daromadlarini tenglashtirish siyosati yurgizilgan. Natijada kishilarning mehnatga munosabati susayib, ijodiylik, omilkorlik, ishbilarmonlik, tadbirkorlik, moddiy manfaatdorlik kabi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishning muhim stimullari yo'qala borgan.

Demak, taqsimot munosabatlari jamiyat hayotini, ayniqsa, uning iqtisodiy jihatdan rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

Bozor iqtisodiyotiga bosqichma-bosqich o'tish munosabati bilan, O'zbekistonda mulkchilik turli shakllarining joriy qilinishi va ularning

davlat himoyasiga olinishi taqsimot munosabatlarida tubdan o'zgarishlarga olib kelmoqda. Bu esa, o'z navbatida, jamiyat iqtisodiy rivojlanishini ta'minlashga xizmat qilmoqda.

B) Sotsial – sinfiy munosabatlar

Jamiyatning ijtimoiy tarkibida ijtimoiy-sinfiy munosabatlar ham alohida o'rin egallaydi. Sovet sotsiologiyasida sinfiy munosabatlar, sinfiy kurash masalalariga juda keng o'rin berilib, bu munosabatlar ijtimoiy tarkibdagi boshqa barcha elementlar, munosabatlar ichida eng muhim va belgilovchi hisoblangan. Buning sababi, unda jamiyatning iqtisodiy tarkibi boshqa ijtimoiy guruhlardagiga nisbatan to'laroq va aniqroq aks etadi, - deb ko'rsatilgan.haqiqatdan ham, davlat sotsializm davrida mavjud ishchilar va dehqonlar sinfi jamiyatning eng kam ta'minlangan, quyi darajadagi sinflarni tashkil qildi. Intelligensiya ijtimoiy qatlami esa moddiy ta'minlanganlik jihatidan ulardan unchalik farq qilmagan. O'tgan davrda, asosan, ikki sinf — ishchilar va dehqonlar sinfi va intelligensiya qatlami mavjud deb ko'rsatilib, jamiyat ijtimoiy tarkibidagi boshqa guruhlar (masalan, yuqori tabaqa chinovniklari, mafiya guruhleri va shu kabilar)ning ahamiyati mutlaqo tilga olinmas edi.

Ishchilar sinfi ko'p qirrali ijtimoiy birlik hisoblanadi. Uning ichki tarkibi demografik (jinsi va yoshi bilan), professional — tayyorgarligi bilan (mehnatning mazmuni va harakteri bilan), hududiy (ijtimoiy-hududiy birlik bilan), etnik (milliy farqi) va madaniy-ma'lumoti bilan farq qiluvchi tarkibiy tuzilishga ega.

Hozirda O'zbekiston davlati miqyosida milliy ishchilar sinfining tarkib topishi uchun shart-sharoit yaratilmoqda. Jahon talablariga javob bera oladigan mahsulotlar ishlab chiqarish uchun moddiy zamin tayyorlanmoqda.Chet el firmalari bilan qo'shma korxonalar yaratilmoqda. Endilikda, yuqori texnologiyaga asoslangan sanoat ishlab chiqarishining malakali ishchi - muhandislar guruhi shakllana boshladi.

Ishchilar sinfi rivojlanish istiqbollariiga erishish uchun ularni miqdoriy jihatdan ko'paytirish bilangina erishib bo'lmaydi. Avvalo mehnatning intellektual mazmunini boyitish, zamonaviy avtomat-texnologiya bilan jihozlangan iqtisodiy shart-sharoitlarni barpo qilish zarur. Amalga oshirilishi kerak bo'lgan bunday tadbirlar bevosita qishloq xo'jaligi dehqonlari hamda intelligensiya qatlami uchun ham taalluqlidir.

Iqtisodiyotni intensiv ravishda rivojlantirish ijtimoiy-tarkibiy aloqalarga kuchli ta'sir etadi. Shuningdek, ijtimoiy tarkibdagi iqtisodiy va taqsimot munosabatlarining ijobiy rivojlanishi mamlakat tabiiy resurslari, hududiy o'ziga xos xususiyatlar, siyosiy barqarorlik, millatlar o'rtasidagi munosabatlarga ko'p jihatdan bog'liq bo'ladi.

Mamlakat qishloq xo'jaligi sohasida band bo'lgan, qishloq xo'jaligi mahsulotlarini yetishtirayotgan dehqonlar ham ijtimoiy tarkibda sinf sifatida o'rin tutadi. O'zbekistonda aholining 60 foizdan oshig'i qishloq joylarida yashaydi. Milliy daromadning 44 foizdai ko'prog'i qishloq xo'jaligidan olinadi. Mustaqillikning dastlabki yillarida mamlakatimiz bo'yicha mehnatga yaroqli kishilarning 39,3 foizi chorvachilik va qishloq xo'jaligining boshqa tarmoqlarida mehnat qiladi. Ba'zi tumanlarda bu ko'rsatkich 80-90 foizni tashkil etdi³.

Bulardan ko'rinib turibdiki, jamiyatimiz ijtimoiy tarkibida dehqonlar sinfining o'rni katta. Hozirda mustaqillik sharofati bilan O'zbekiston hukumati dehqonlar mavqeini ko'tarishga alohida e'tibor bermoqda. Ularning turmush darajasini oshirishda katta ishlar olib borilayapti. Uy-joy qurish uchun bepul yer ajratildi. Moddiy yordam ko'rsatilmoqda. Ekinzor yerlar ijaraga berilmoqda. Fermerlarning soni ortmoqda. Yetishtirgan qishloq xo'jaligi mahsulotlarini shaharga olib kelib sotish uchun imkoniyatlar yaratildi. Ularning oladigan yillik daromadlari bir necha bor ortdi.

Dehqonlar sinfi ichida ham tabaqalanish jarayoni tez sur'atlar bilan bormoqda. Ularning tarkibida ishbilarmon, tadbirkor fermerlar paydo bo'ldi. Ijarachilar guruhi ham borgan sari qishloq xo'jaligida muhim ahamiyat kasb etmoqda.

Yangi iqtisodiy munosabatlarning tarkib topishi bilan qishloq ishchilar sinfi shakllanishiga moddiy zamin tayyorlanmoqda. Boshqacha aytganda, qishloqqa sanoat kirib kelmoqda. Bu esa qishloq xo'jaligida mavjud ortiqcha ishchi kuchini ish bilan ta'minlab, tayyor mahsulot ishlab chiqarishni ko'paytirmoqda.

Prezidentimiz I. A. Karimov ta'kidlab yozadiki, «O'zbekiston iqtisodiyotining bir tomonlama – xomashyoviy yo'nalishiga qat'iy barham berish respublika ichki siyosatining eng muhim strategiyasi hisoblanadi. Faqat xom ashyo yetishtiruvchi va sotuvchi o'lka surunkali nochorlikka giriftor bo'ladi»⁴.

³ Каримов И.А. «Ўзбекистон: миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура. Т.1. – Т.: «Ўзбекистон», 1996, 68-бет.

⁴ Ўша жойда, 74-бет.

“Dastlabki hisob-kitob shuni ko‘rsatadiki, agar biz respublikada bor xom ashyo va chala mahsulot ishlab chiqarishni tugal jarayonga yetkazib, tayyor mahsulot ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘ysak, respublikamizda yalpi milliy mahsulot ishlab chiqarishni ikki barobardan ziyod, milliy daromadni esa taxminan uch barobar ko‘paytirishimiz mumkin”⁵.

Jamiyat ijtimoiy tarkibida ziyolilar qatlami ham salmoqli o‘rin tutadi. Intelligensiya aqliy mehnat mutaxassislari bo‘lib, ijtimoiy-professional guruhlardan tarkib topmoqda. Jamiyat ijtimoiy tarkibida intelligensiya aqliy mehnatning jismoniy mehnatdan ajralib chiqishi oqibatida shakllandi. Hozirda fan, ilmiy texnika taraqqiyotining jadal borishi bilan intelligensiyaning professional malakasi yanada murakkablashmoqda. Uning tarkibiga ilmiy, ishlab chiqarish-texnik, madaniyat, ma‘rifat, tibbiyot-harbiy va boshqaruv apparati xodimlari kirib keldi.

Ziyolilar tarkibini yana shahar va qishloq, ijtimoiy bandlik sohalari bo‘yicha (ishlab chiqarish va xizmat ko‘rsatish sohasida) mehnatning ijodiy xarakteri darajasi bilan, malaka va boshqa jihatlari bilan farqlash mumkin.

Sobiq sovet davrida ziyolilar son jihatidan ortdi-yu, ammo uning sifat darajasi ancha past bo‘lib qolaverdi. Chunki ziyolilar qatlami, avvalam bor, mehnat xarakteri bilan belgilanadi, O‘tgan davrda oliy ma‘lumot olgan qanchadan-qancha kishilar hozirda ishchi bo‘lib yoki tijorat va boshqa sohalarda ishlamoqdalar. Ular ziyolilar tarkibiga kirmaydi.

Sotsiologiyada milliy munosabatlar iqtisodiy, siyosiy va ma‘naviy-mafkuraviy munosabatlardagi o‘zaro uzviy aloqadorlik nazarda tutilgan holda konkret etnik muhit doirasida, ijtimoiy jamoalardagi, oiladagi, hududiy tartibdagi munosabatlar doirasida olib qarab o‘rganiladi. Shuningdek, millatlararo munosabatlarning jamiyat ijtimoiy hayotiga ta‘siri va ularning ijtimoiy oqibatlari tadqiq etilmoqda.

Sobiq Ittifoq davrida muayyan iqtisodiy-siyosiy va ideologik rejim asosida ushlab turilgan, boshqarilgan milliy munosabatlar endilikda asta-sekin tiklanmoqda. Shu jihatdan, O‘zbekistonning ko‘p millatli davlat bo‘lganligini e‘tiborda tutgan holda, unda istiqomat qilayotgan millatlar va xalqlarning ijtimoiy turmushi, o‘zaro aloqasi va shu kabi munosabatlarni sotsiologik tadqiq qilish muhim ahamiyatga ega.

⁵ Каримов И.А. «Ўзбекистон миллий истиқлол, иқтисод, сиёсат, мафкура». Т.1. – Т.: «Ўзбекистон», 1996, 117-бет.

Yaqin o'tmishimizda sodir bo'lgan Farg'ona, Andijon, O'zgan voqealari qayta takrorlanmasligi uchun O'zbekistonda bundan keyin ham millatlararo hamdo'stlikni rivojlantirish, o'zaro ahil, bir oila bo'lib yashash talab etiladi. Prezidentimiz I.A.Karimov boshchiligidagi O'zbekiston hukumatining asosiy maqsadi ham Markaziy Osiyo hududida har qanday milliy nizolarning oldini olishdan iborat.

Sotsiologiya doirasida ham ijtimoiy-etnik munosabatlar ilmiy tahlilga muhtoj bo'ladi. Ayniqsa, ijtimoiy-iqtisodiy, psixologik jihatlarini tadqiq qilish muhimdir. Shuning uchun ham bu masalalar Sotsiologiya, Etnopsixologiya" va boshqa ijtimoiy, gumanitar fan sohalarida keng o'rganilishi shart.

V)Sotsial – demografik munosabatlar

Sotsiologiyada jamiyat ijtimoiy tarkibiy tuzilishining ijtimoiy-demografik munosabatlari ham muhim o'rin tutadi. Bu munosabatlar, asosan, aholining jinsiy tuzilishi, yoshi, oilaviy va genetik jihatlarini o'z ichiga oladi.

Har qanday davlat ijtimoiy siyosatining tarkibiga demografik siyosat ham kiradi. Demografik munosabatlarga mamlakat aholisining barcha qatlamlari mansub.

Ijtimoiy-demografik tarkibga statistik jihatdan o'rganiladigan aholi o'rtasida tug'ilish, o'lim, nikoh, oilaviy qo'ydi-chiqdilar, shahar va qishloq aholisining migrasiyasi, hududiy migrasiya kabilar kiradi.

O'zbekiston ijtimoiy-demografik jihatdan nihoyatda murakkab tuzilishga egadir. Tub aholining 51 foizi xotin-qizlar, 9,6 mln. nafari 16 yoshgacha bo'lgan bolalar va o'smirlardan iborat. Farg'ona vodiysi aholisining zichligi juda katta. Andijonda har bir kvadrat kilometr maydonga 485 nafar odam tug'ri keladi. Bunday demografik holat jamiyat hayotining boshqa barcha sohalarida ham turli muammolarni keltirib chiqarishi tabiiy.

Aholining yosh jihatdan tarkibiy tuzilishini o'rganish mamlakatning nafahat mehnat va ishlab chiqarish potensialini aniqlashga, balki uning rivojlanish dinamikasini ham aniqlashga xizmat qiladi. Bu jihatdan O'zbekiston ba'zi Ovrupo va Yaponiya mamlakatlariga nisbatan «yosh» mamlakat hisoblanadi.

Aholi tarkibining jinsiy tuzilishini o'rganish ham muhim ahamiyatga ega. Bu, mamlakat ishlab chiqarishini tashkil etish, ayollar uchun qulay mehnat turlarini tashkil qilish va ish bilan ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Xotin-qizlar ijtimoiy ahvolining o'ziga xos

xususiyatlari ularning mehnat bilan bandligi, mehnat turi, oilaviy, turmush sharoiti va, shu kabilarda ko‘rinadi. Ularni og‘ir jismoniy mehnatdan xalos etish masalasi hozirda eng muhim masalalardandir. Sobiq sovet davrida o‘zbek xotin-qizlari qishloq xo‘jaligida ayovsiz ekspluatasiya qilindi. Natijada ularning salomatligi keskin yomonlashdi. Kasalmand, nimjon onalardan hech qachon sog‘lom farzand dunyoga kelmaydi. O‘zbek yoshlarining har uchtdan bittasi, hatto harbiy xizmatga qodir bo‘lmay qolgan edi. Prezident I. A. Karimov tashabbusi bilan ilgari surilayotgan «Sog‘lom avlod davlat dasturi» uchun kurashish millat kelajagini ta‘minlashning eng muhim masalasidir.

Aholi oilaviy tarkibining soni, moddiy turmush darajasi, daromadi, oilaviy munosabatlarni va shu kabi masalalarni o‘z ichiga oladi. Oilani oziq-ovqat va iste‘mol mollari bilan ta‘minlash muammolari davlat ijtimoiy siyosatining asosiy maqsadini ifoda etadi. Oila tarkibini Sotsiologiya ning maxsus sohasi – «Mikrosotsiologiya» da ham chuqur tadqiq qilish maqsadga muvofiqdir. Unda uning iqtisodiy, psixologik jihatlarini e‘tiborda tutish zarur. Nikoh munosabatlari, yolg‘iz yashovchilarni, oilaviy buzilish sabablarini o‘rganish jamiyat ijtimoiy tarkibi hayotini ijobiy rivojlantirishda katta ahamiyatga ega. Oddiy bir misol: diniy munosabatlarda ilgari nikoh muqaddas sanalar edi. Sobiq sovet tuzumi davrida dinning ijtimoiy hayotdagi mavqeiga putur yetkazilishi va dahriylikning kuchayishi oqibatida nikoh munosabatlariga muqaddas deb qaralmay qo‘yildi. Nikoh shunchaki, rasmiy ro‘yxatga olishdan iborat bo‘lib qoldi. Natijada oila muqaddasligi yo‘qolib, qo‘ydi-chiqdilar ko‘paydi. Bu esa jamiyatning nafaqat iqtisodiyotiga, balki ma‘naviy-axloqiy, psixologik munosabatlarning barqarorligiga salbiy ta‘sir ko‘rsata boshladi, noaxloqiy tendensiyalarning kuchayishiga olib keldi, yosh avlod tarbiyasiga zarar yetkazildi. Jamiyatda tirik yetimlar soni ko‘paydi. Davlat yetimxonalarining soni ortdi. Moddiy va boshqa jihatdan yetarlicha ta‘minlanganligiga qaramay ularda tarbiya topgan bolalar oilada, o‘z ota-onalari bag‘rida voyaga yetgan bolalardan farq qila boshladi.

Sotsiologiya da aholining genetik tarkibini o‘rganish borgan sari moddiy ahamiyatga ega bo‘lmoqda. Unga aholining tabiiy va migrasiya harakati kiradi. O‘zbek millati boshqa millatlarga nisbatan o‘z tug‘ilib o‘sgan joyiga ko‘proq bog‘langan bo‘ladi. Ayniqsa, Farg‘ona vodiysi aholisida bunday xususiyat kuchli. Shuning uchun ham vodiya aholi zichligi boshqa hududlardagiga nisbatan ortiq.

O'zbekistonda genetik tarkibni o'rganishga hozircha yetarli e'tibor berilmagan. Uning ijtimoiy-demografik munosabatlardagi ahamiyati katta.

Ijtimoiy-demografik munosabatlarni aniqlashda mamlakat miqyosida o'tkaziladigan aholini ro'yxatga olish muhim o'rin tutadi. Aholining ro'yxatga olinishi ayniqsa hozirda, bozor munosabatlariga o'tish davrida yuzaga kelayotgan ko'plab ijtimoiy-iqtisodiy, maishiy turmush sohalaridagi muammolarni hal etishda juda katta rol o'ynaydi. Ayniqsa, uning shahar muammolarini hal etishdagi ahamiyati katta.

Qishloq aholisining ijtimoiy tarkibi jamiyat ijtimoiy tarkibining muayyan bo'lagi hisoblanadi, qishloq aholisi ijtimoiy munosabatlarining muhim belgilari: bu, yagona mehnat, yer, mulkiy boshqaruv munosabatlarini o'z ichiga oladi. Hozirda qishloq aholisining tarkibida ham tabaqalashuv jarayoni kuchaymoqda. Ayniqsa, qishloqqa sanoatning kirib kelishi, savdo-sotiqning rivojlanishi va boshqa omillar oqibatida qishloq aholisi turli guruhlardan iborat bo'lgan ijtimoiy birlik sifatida rivojlanmoqda.

Xulosa qilib aytganda, sotsial munosabatlar muammosini yangi, yuqori ilmiy darajada tadqiq qilish imkoniyatlari vujudga keldi. Endi bu muammoni konkret sotsiologik tadqiqot bilan o'rganish joizdir. Chunki Sotsiologiya nafaqat bu muammonigina emas, balki butun ijtimoiy hayot jarayonlarni keng qamrovda kompleks xarakterda va amaliy natijalar asosida chuqur tadqiqot qiladi.

O'zbekiston o'z milliy puliga ega bo'lishi munosabati bilan iqtisodiy va taqsimot munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsata boshladi. O'zbekiston ichki bozorini to'ldirish — davlat siyosati darajasida olib borilmoqda. Ammo hozirda hamdo'stlik mamlakatlari o'rtasidagi iqtisodiy integrasiyaning vaqtincha buzilganligi oqibatida yuzaga kelgan iqtisodiy taqchillik, ayniqsa, xalq iste'moli mollari tanqisligi iqtisodiy va taqsimot munosabatlariga sezilarli ta'sir ko'rsatdi. Uning oqibatida kishilarning turmush darajasi ancha pasaydi.

O'zbekiston davlatining bu sohadagi siyosati "milliy boylikning ko'payishini, respublikaning mustaqilligini, odamlarning munosib turmush va ish sharoitlarini ta'minlaydigan qudratli, barqaror va jo'shqin rivojlanib boruvchi iqtisodiyotni barpo etishdan iborat buyuk maqsadni ko'zlammoqda.

Iqtisodiyot va taqsimot munosabatlari Sotsiologiya fani doirasida tadqiqot ob'ekti sifatida muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, jamiyat ijtimoiy tarkibini Sotsiologiya fani doirasida o'rganish, uning rivojlanish istiqbollarini, o'ziga xos xususiyatlarini, mavjud ijtimoiy muammolarini tadqiq etishda va zarur ilmiy-amaliy tadbirlar ishlab chiqishda muhim ahamiyatga egadir.

Adabiyotlar:

1. «O'zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi» - T.: «O'zbekiston», 2008.
2. O'zbekiston Respublikasining «Ta'lim to'g'risida» gi qonun. T.: «Sharq», 1997.
3. Kadrlar tayyorlash bo'yicha milliy dastur. T.: «Sharq», 1997.
4. Karimov I.A. «O'zbekiston: milliy istiqloq, iqtisod, siyosat, mafkura». T.1. T.: «O'zbekiston», 1996.
5. Karimov I.A. «Bizdan ozod va obod Vatan qolsin». T.2. T.: «O'zbekiston», 1996.
6. Karimov I.A. «Ozod va obod Vatan, erkin va faravon hayot – pirovard maqsadimiz». T.8. T.: «O'zbekiston», 2000.
7. Karimov I.A. Vatanimizning tinchligi va xavfsizligi o'z kuch-qudratimizga, xalqimizning hamjihatligi va bukilmas irodasiga bog'liq. T.: «O'zbekiston». 2004.
8. Karimov I.A. Bizning bosh maqsadimiz – jamiyatni demokratlashtirish va yangilash, mamlakatni modernizasiya va isloh etishdir. T. «O'zbekiston», 2005.
9. Karimov I.A. «O'zbek xalqi xech qachon, xech kimga qaram bo'lmaydi». T. «O'zbekiston», 2005.
10. Karimov I.A. Jahon moldiyaviy-iqtisodiy inqirozi, O'zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning choralari vap yo'llari. T.: «O'zbekiston», 2009.
11. Karimov I.A. Asosiy mezon hayot haqiqatini aks ettirishdir. T.: «O'zbekiston», 2009.
12. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengimas kuch. T.: «O'zbekiston», 2008.
13. Mullajanova M.M. va boshq. Sotsiologiya fanidan ma'ruzalar matnlari. T.: ToshDIU, 2008.
14. Qurbonov Sh. , Majidov I. , Qo'chqorov R. Oliy ta'lim tizimida boshqaruv kadrlarini tayyorlash. T. «Akademiya». 2002.
15. Otamurodov S. , Otamurodov Sarvar. O'zbekistonda ma'naviy-ruhiy tiklanish. T. «Yangi asr avlodi». 2003.

16. Aliev B.A., Rafiqov G.A., Sultonov T., Rahmonov B. O'zbekistonda demokratik jamiyat qurish nazariyasi va amaliyoti fanidan o'quv qo'llanma. 2005 Toshkent.
17. Dobrenkov V.I., Kravchenko A.I. Sotsialnaya antropologiya: Uchebnik. – M.: INFRA-M, 2008. – 688 s.
18. Dobrenkov V.I., Kravchenko A.I. Metodi sotsiologicheskogo issledovaniya: Uchebnik. – M.: INFRA-M, 2008. – 668 s. 2 ekz.
19. Isaev B.A. Sotsiologiya v sxemax i kommentariyax: Ucheb. Posob.. – SPB.: Piter, 2008. – 224 s.
20. Kogda chelovek – problema: Chto delat?: [per. s angl. D.V.Kotelkina]. – M.: Izd. "Omega-L": SmartBook, 2008. – 131 s.
21. Kravchenko A.I. Sotsiologiya: Uchebnik dlya vuzov. – 11-e izd., – M.: Akademicheskiy Proekt, 2008. – 512 s.
22. Kravchenko A.I. Sotsiologiya v voprosax i otvetax: Ucheb. Posob. – M.: TK Velbi, 2008. – 240 s.
23. Kravchenko A.I. Sotsiologiya: uchebnik. – M.: TK Velbi, 2008. – 536 s.
24. Obshaya sotsiologiya: Ucheb. Posobie /Pod obsh. Red. Prof. A.G. Efendiyev. – M.: INFRA – M, 2008. – 654 s.
25. Sotsiologiya. Osnovnyye obo'ey teorii: uchebnik /otv. Red. G.V.Osipov, L.N.Moskvichev. 2-e izd., ispr. I dop. – M.: Norma, 2008. – 912 s. 3 ekz.
26. Sotsiologiya. Ekzamenatsionnye otveti. – M.: "Otvet. 2008. – 40 s.

Internet materiallari:

1. Batigin G.S. "virtualnie soobshchestva i kommunikatsiya v sotsialnykh naukax". www.NIR.ru/socia/scipub.
2. Zdravomislava S.A., Temkina A.A. sotsiologiya gendernykh otnosheni i genderniy podkhod v sotsiologii. Prometeus nsc.ru.
3. Leksii po sotsiologii. Sotsiologiya. Otrazhenie sotsiologicheskikh teorii. Ekonomiki, sem'i, goroda sociologu narod.ru.
4. Rossiyskaya Set Informatsionnogo Obshchestva – Sotsiologiya. Sotsiologiya. Obshchaya sotsiologiya. www.Isn.ru/s-ci-l-gu.shtml.
5. Sotsiologiya v ensiklopediyax. Sotsiologiya. Socionet narod.ru.
6. Ekonomicheskaya sotsiologiya. www.isras.ru. Jurnal. Ekonomicheskaya sotsiologiya.
7. Elektronnaya biblioteka – sotsiologiya, psixologiya i upravlenie. Soc.lib.ru

8. Sentr sotsiologicheskogo obrazovaniya. – sociologu RU-Novosti.
[www. sociologu.ru](http://www.sociologu.ru).
9. [WWW. edu. uz](http://WWW.edu.uz).
10. [WWW. ziyo.edu.uz](http://WWW.ziyo.edu.uz).
11. WWW.ec.edu.uz.
12. WWW.performance.edu.uz.
13. WWW.gov.uz.